

Kotryna Rekašiūtė – jungtinės Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto ir Vilniaus universiteto filologijos mokslo krypties doktorantė.

Moksliniai interesai: Mažosios Lietuvos istorija ir literatūra.

El. paštas: kotryna.re@gmail.com

Kotryna Rekašiūtė: PhD student in Humanities, The University of Vilnius and The Institute of Lithuanian Literature and Folklore.

Research interests: history and literature of Lithuania Minor.

E-mail: kotryna.re@gmail.com

Kotryna Rekašiūtė

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilniaus universitetas

KAI KURIE MARTYNO LIUDVIKO RĖZOS MASONIŠKŲ RYŠIŲ ASPEKTAI IR LITUANISTINĖ VEIKLA¹

Anotacija

Martynas Liudvikas Rėza (*Martin Ludwig Rhesa*, 1776–1841) – ne tik vienas žymiausių lituanistų lietuvių istorijoje, bet ir garsus Karaliaučiaus masonų ložės *Po trimis karūnomis* narys, stebinas ir vis dar tebestebinantis savo interesų platumu bei atliktų darbų gausa. Rėzos veiklos, jo literatūrinių užmojų spektras platus – nuo religinių raštų rengimo iki pasaulietinių grožinių kūrinių ir folkloristikos publikavimo. Atidžiau gilinantis į profesoriaus lituanistinę veiklą, svarbus yra Rėzos masoniško aspektas. Masoniškų atgarsių aptinkama Rėzos leidybinėje veikloje, korespondencijoje ir ryšiuose su žinomais mokslininkais bei literatais. Straipsnyje siekiama atidžiau pažvelgti į masoniškuosius Rėzos ryšius jo lituanistinėje veikloje.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Rėza, masonai, laisvieji mūrininkai, ryšiai, sklaida, lietuvių raštija.

Abstract

Martynas Liudvikas Rėza (*Martin Ludwig Rhesa*, 1776–1841) is not only one of the most famous Lithuanian in the history of Lithuanians writings, but also a famous member of the

¹ Straipsnis parašytas mokslinės stažuotės Greifswalde (Vokietija) metu. Dėkoju Ernsto Moritzo Arndto universiteto (*Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald*) Baltistikos institutui už sudarytas sąlygas stažuotis.

Königsberg Masonic lodge *Zu den drei Krönen*, who has been astonished by the amplitude of his interests and the abundance of his works that still surprising. The range of activities of Rėza, his literary ambition range are wide – from the religious writings to the publishing of secular literature and folklore. Carefully going into the professors' Lithuanian activities, the aspect of Rėza's Masonry is important. Masonic echoes are found in Rėza's publishing activities, correspondence and in relationships with well-known scholars and writers. The article aims to look more closely at the Masonic relations of Rėza in his Lithuanian activities.

KEY WORDS: Rėza, masonry, freemasons, relationships, dispersions, Lithuanian Writings.

doi:<http://dx.doi.org/10.15181/rh.v24i0.1910>

Į v a d a s

XVIII–XIX a. nušvietusios Švietimo epochos (vok. *Aufklärung*) idėjos, siekusios išugdyti naują, dorą, geresnį žmogų, deklaravusios proto, filosofijos, išminties, mokslo svarbą, kėlusios svarbius socialinius klausimus (Gysi 1958, 15), siekusios kultūroje įtvirtinti liaudies kalbą ir pripažinusios tautosakos meninę vertę, esmingai paveikė Rėzą ir buvo vaisingai realizuotos jo lituanistinėje veikloje. Aptariamąją epochą, pritraukusią mąstytojų, filosofų, rašytojų dėmesį, reikėtų laikyti draugijų amžiumi (Hof 1996, 91) ir filosofijos šimtmečiu (Schneiders 1997, 7). Viena iš draugijų – masonai (vok. *Freimaurerei*), arba laisvieji mūrininkai. Tai pusiau slapta, priesaika susietų, pavyzdingo elgesio vyrų organizacija, iškilusi kaip Švietimo amžiaus padarinys ir tapusi viena populiariausių draugijų Europoje. Savo ideologija ir interesais draugija atitiko Švietimo epochos deklaruotas idėjas – asmeninio tobulėjimo, išsimokslinimo, pažangaus proto, demokratijos, filantropijos, religinės tolerancijos, pabrėžė socialinio teisingumo svarbą visuomenėje (Dotzauer 1989, 141 (140–176)). Masonų ideologijoje per išplėtotą simbolių ir ritualų sistemą atsiskleidė draugijos siekiai, artimi Švietimo epochos idealams – laisvo, doros ir apsišvietusio žmogaus kūrimas.

Savo struktūra masonų draugija buvo tarptautinė organizacija, puoselėjanti ryšius su kitų valstybių ložėmis. Draugijos narius vienijo ne tik simbolių sistema, bet ir jos narių tarpusavio vizitavimas, korespondencija, nepaisant priklausomybės skirtingoms ložėms ar valstybėms. Įvardydami save kaip broliją ir siekdami išgyvendinti visuomenės ydas, masonai iškėlė dvasinį imperatyvą – jiems buvo svarbus nuolatinis asmens tobulėjimas,

vertybių ugdymas, humanistinių idealų akcentavimas. Daug dėmesio skiriama švietimui, kurio rėmimas buvo vienas iš masonų draugijos prioritetų ir filantropinių siekių (Tohvrei 2012, 94 (93–101)). Remdamiesi simbolių sistema, žmogaus tobulinimą laisvieji mūrininkai išreiškė dvasinės, humanistinės šventyklos kūrimu, moralinio tobulėjimo siekiamybe, kurią parodė masoniškieji laipsniai. Laisvosios mūrininkijos pradžia siejama su 1717 m. birželio 24 d., kada keturios Londono masonų ložės susivienijo į vieną Didžiąją ložę ir prisidėjo prie esminio Švietimo epochos deklaruoto lozungo – šviesos skleidimo žmonijai. Ilgainiui ložės išplito visoje kontinentinėje Europoje ir tapo viena populiariausių Švietimo amžiaus draugijų, kuriai priklausė pasaulietiniai ir dvasiniai aristokratai. Vokietijos masonų istorijos pagrindai buvo padėti 1737 m., įsikūrus *Hamburgo ložei* (*Loge d'Hambourg*). Vėliau laisvieji mūrininkai išplito visoje Vokietijoje (Reinalter 1989, 11 (9–35)). Rytų Prūsijoje didžiausias masonų raiškos centras (*freimaurerische Hochburg*) buvo Karaliaučius, kuriame pirmoji *Trijų inkarų* (*Aux trois Ancres*) ložė buvo įkurta 1746 m., o gavus pritarimą iš Berlyno didžiosios ložės *Po trimis gaubliais* (*Zu den drei Weltkugeln*), 1760 m. įkurta ložė *Po trimis karūnomis* (*Zu den drei Krönen*) (Gerlach 2009, 230). Iki 1806 m. Rytų Prūsijos ložėms priklausė apie 1520 narių. Tarp jų – žymus Mažosios Lietuvos lietuvių kultūros atstovas, Karaliaučiaus universiteto profesorius, raštijos ir kultūros veikėjas Martynas Liudvikas Rėza. Akademinėje Karaliaučiaus universiteto aplinkoje įsitvirtinęs Rėza tapo bene ryškiausia Švietimo epochos asmenybe, atstovavusia lietuvių raštijai ir ją stropiai puoselėjusia. Šio straipsnio tikslas – atskleisti masoniškuosius Rėzos ryšius, vienaip ar kitaip veikusius jo lituanistinę veiklą, ir masonų draugijos sąsajas. Straipsnyje taikomi aprašomasis ir interpretacinis metodai.

Istoriografija

Faktas, kad Rėza priklausė masonų draugijai, yra visuotinai žinomas. Pirmiausia apie tai parašė Laima Kiauleikytė (2001, 22–32; 2003, 126–143). Apie Rėzos priklausymą masonų draugijai monografijoje užsiminė Albinas Jovaišas (1969b), šį faktą savo publikacijoje taip pat minėjo Nijolė Strakauskaitė (2007, 66–84). Straipsnį apie masonų įtaką Rėzai paskelbė Irena Skomskienė (2010). Rėzos narystę draugijoje liudija išlikę Karaliaučiaus masonų ložės *Po trimis karūnomis* dokumentai (VUB RS). Vokiečių

istoriografijoje, be bendrųjų darbų masonų tema (Reinalter 1989b, Gerlach 2009, Gerlach 2014 ir kt.), paskelbta vertingos medžiagos apie konkrečių Prūsijos masonų ložių istoriją ir jų veiklą (Fischer 1910, VUB RS). Rėzos biografiją, mokslinę ir kultūrinę jo veiklą patikslina Liucijos Citaivičiūtės naujai parengti ir išleisti Rėzos raštų tomai (2011, 2013, 2014). Juose publikuojami Rėzos laišakai garsiems intelektualams, recenzijų apie pasirodžiusius profesoriaus veikalus vertimai.

Rėza – Karaliaučiaus masonų draugijos narys

Karaliaučiaus masonų ložės *Po trimis karūnomis* kronikoje Rėza apibūdinintas kaip Karaliaučiaus universiteto teologijos profesorius, nusipelnęs lietuvių tautai – išleidęs liaudies dainų rinkinį, parengęs lietuviškos Biblijos leidimą, o savo prieraišumą minėtam universitetui įrodęs studentų bendrabučio *Rhesanium* įkūrimu (Fischer 1910). Visuotiniame masonų žinyne Rėzos indėlis į lietuviškumo puoselėjimą pabrėžtas Lietuvių kalbos katedros įsteigimu, o pats Rėza apibūdinintas kaip ištikimas masonų draugijos narys iki mirties (*bis zu seinem Tode treu geblieben*) (Lenning 1901, 244).

Į minėtą Karaliaučiaus ložę Rėza įstojo 1806 m. Praėjus trejiems metams po įstojimo (1809), Rėza jau buvo pasiekęs III (aukščiausią pagal anglišką sistemą) *meistro* pakopos laipsnį (VUB RS, 18). 1811–1812 m. profesorius ėjo parengiamojo brolio (*Vorbereitender Bruder*) pareigas, o vėliau (1816–1819 m.) tapo ložės kalbėtoju / oratoriumi (*der Redner*) (Fischer 1910, 239). Dvasinis tobulinimasis Rėzai nebuvo vien tik kontempliatyvus dalykas, pagrįstas filosofiniais svarstymais – dvasinio tobulinimosi užmojus jis įgyvendino eidamas kalbėtojo pareigas (Fischer 1910, 239). Ložės broliams, kultūriniam ir socialiniam Karaliaučiaus elitui, Rėza skaitė pranešimus, galėjo tarti žodį ypatingomis progomis, kalbėti apie aktualias to meto problemas, savo idėjas ir mintis skleisti didesniai intelektualų būriui. Reikėtų manyti, kad Rėza ir ložėje buvo iškalbingas pamokslininkas, oratorius, vengiantis šabloniškų pamokslų iš lapelio, nes „malda iš širdies, nors paprasta, kukli, yra daug veiksmingesnė nei iškilmingiausia, bet perskaityta iš popieriaus“ (Rėza 2000, 67). Masonišką mintį Rėza skleidė savo pranešimuose, kuriuose nevengė krikščioniškų motyvų (minėjo pranašą Mozę) (Fischer 1910, 255). Profesorius pasižymėjo svarbiausiomis laisvųjų mūrininkų savybėmis – neeiliniu išsilavinimu, dorumu, polinkiu

į filantropiją. Reikėtų manyti, jog Rėzai taip pat buvo svarbus dvasinis ugdymas. 1816 m. vasario 6 d. ir kovo 7 d. savo sakytose kalbose ložės darbo metu Rėza teigė, kad laisviesiems mūrininkams yra svarbus dvasinis gyvenimas, o masonystę įvardijo kaip patį svarbiausią mokslą, meną ir mokyklą (*das wahre geistige Leben als das einzige, was der Maurerei not tue. Sie sei eine Wissenschaft aller Wissenschaften, eine Kunst aller Künste, eine Schule aller Schulen*) (Fischer 1910, 243).

Masonų įtaka Rėzai

Rėzos priklausymas to meto apsišvietusiai intelektualų draugijai, deklaravusiai aukštas moralines normas, mokslą ir lavinimąsi laikiusiai vienu svarbiausių dalykų, galėjo būti nulemtas dar studijų metais suformuotos pasaulėžiūros. Neatmetama prielaida, jog Rėzą į draugijos veiklą pastūmėjo dėstytojų, Karaliaučiaus universiteto profesorių, priklausiusių masonams, įtaka. Universitete Rėza lankė teologijos profesoriaus, generalinio superintendente ir Karaliaučiaus *Kaukolės ir fenikso* (*Zum Todtenkopf und Phönix*) masonų ložės nario Johanno Ernsto Schultzo (*Johann Ernst Schultz*, 1742–1806) 1778–1806 m. vadovaujamą Lietuvių kalbos seminarą ir moralinės filosofijos paskaitas. Vadovaudamas seminarui Schultzas jau buvo Karaliaučiaus masonų ložės *Kaukolė ir feniksas*, kuriai priklausė 1773–1806 m., narys (Hieber 1897, 321). Universitete Rėza taip pat klausėsi Karaliaučiaus filosofo Immanuelio Kanto (*Immanuel Kant*, 1724–1804) paskaitų, o jo novatoriškos idėjos ir raginimas nuolat mokytis mąstyti filosofiskai formavo studentų pasaulėžiūrą (Manthey 2006, 167). Nors Kantas nebuvo masonų draugijos narys, bet jo įtaka to meto apsišvietusiems intelektualams, studentijai ir ložės *Po trimis karūnomis* nariams didelė. Daugelis šiai ložei priklausiusių narių – buvę Kanto mokiniai, bičiuliai, brendę jo filosofinių idėjų aplinkoje, dalyvavę garsiuosiuose filosofo organizuotuose užstalės pokalbiuose (*Tischgenossen*). Kanto pietų pokalbiuose dalyvavo aukšti Prūsijos valdžios pareigūnai, verslininkai, tačiau svarbiausi dalyviai buvo vokiečių rašytojas, Karaliaučiaus burmistras, ložės *Po trimis karūnomis* narys Theodoras Gottliebas von Hippelis (*Theodor Gottlieb von Hippel*, 1741–1796), garsus Prūsijos valdininkas, švietėjas, rašytojas, tos pačios masonų ložės narys Johannas Georgas Scheffneris (*Johann Georg Scheffner*, 1736–1820), Karaliaučiaus universiteto poezijos profesorius, švietėjas, minėtai ložei priklausęs Johannas Gotthelfas Lindneris (*Johann*

Gotthelf Lindner, 1729–1776). Kanto užstalės pokalbiai pritraukė ir daugiau ložės *Po trimis karūnomis* narių, tarp kurių – garsus Karaliaučiaus knyginkas ir spaustuvininkas Johannas Jacobas Kanteris (*Johann Jacob Kanter*, 1738–1786), pastarojo mokinys, spaustuvininkas Johannas Friedrichas Hartknochas (*Johann Friedrich Hartknoch*, 1740–1789), garsiosios dinastinės Hartungų spaustuvės įpėdinis Gottliebas Lebrechtas Hartungas (*Gottlieb Lebrecht Hartung*, 1747–1797) (Gerlach 2009, 271–272). Dometėjimasi su masonais glaudžiai susijusio Kanto idėjomis rodo ir Rėzos moksliniai darbai. Jau būdamas masonų ložės narys, gerai susipažinęs su laisvųjų mūrininkų ideologija ir Kanto filosofija, 1807 m. Rėza apgynė disertaciją „Apie šventųjų knygų moralės aiškinimą pagal Kantą“, vėliau savo kūryboje ne kartą minėjo žymųjį filosofą. Su dideliu susidomėjimu Rėza klausėsi garsaus profesoriaus, žymiausio Kanto mokinio, ložės *Po trimis karūnomis* nario Christiano Jakobo Krauso (*Christian Jakob Kraus*, 1753–1807) praktinės filosofijos ir ekonomikos paskaitų, kuriose, veikiamas masoniškų interesų ir keldamas svarbius socialinius klausimus, profesorius studentams darė didelę įtaką visoje Vokietijoje (Krollmann 1974, 361; Schubert 1855, 248 (241–336)). Žavėjimasi Krausu Rėza įprasmino raštu – dedikavo eilėraščių. Savo kurtų eilių Rėza nevengė skirti ir kitiems Karaliaučiaus ložės *Po trimis karūnomis* broliams – Hippeliui, Prūsijos monarchui Friedrichui II (*Friedrich II*, 1712–1786)².

Tikėtina, jog Rėzos priklausymas elitinei eruditų draugijai galėjo būti gerai apgalvotas ir jam parankus sprendimas (Strakauskaitė 2007, 77 (66–84)). Pirmiausia – moksliniais tikslais. Masonų draugija buvo ta vieta, kur Rėza galėjo dvasiškai tobulėti, plėsti erudiciją, dalytis / gauti įvairios pasaulietinės literatūros, juolab jog ložė turėjo savo biblioteką (Fischer 1910, 38). Masonai, ypatingą dėmesį skirdami knygoms, dėl asmeninės savišviotos, moralinio tobulėjimo ir dvasinio sielos turtinimo kaupė bibliotekas. Rėza taip pat buvo sukaupęs didelę asmeninę biblioteką, jo pastangomis biblioteka buvo pradėta formuoti ir Karaliaučiaus Lietuvių kalbos seminare³. Be to, draugijai priklausė intelektualūs, apsišvietę asmenys, tarp jų – leidėjai ir spaustuvininkai, be kurių indėlio neįsivaizduojama lituan-

² Rėzą žavėjo Prūsijos valdovo *apsišvietusi* asmenybė, gebėjimas kurti *nemirtingus kūrinius*. Karalių Rėza laikė kuriančiu genijumi (Rėza 2000, 87).

³ Martyno Liudviko Rėzos asmeninės bibliotekos katalogo fotokopijos (Rėza 2014, 477; Citavičiūtė 2004, 115–118).

nistikos plėtotė. Reikėtų manyti, jog narystė draugijoje Rėzai buvo svarbi. 1818 m. spalio 15 d. sakytoje kalboje ložės darbo metu Rėza išskėlė amžinąsias masonų idėjas (*Unvergänglichheit maurerischer Ideen*), sveikino Prūsijos karalių Friedrichą Wilhelmą IV (*Friedrich Wilhelm*, 1795–1861) ir pažymėjo, jog prie sėkmingo ložės gyvavimo prisideda ir karaliaus malonė (Fischer 1910, 261).

Rėzos lietuvių kalbos puoselėjimo atgarsiai Didžiojoje Lietuvoje

XIX a. pradžioje Prūsijoje buvo vykdoma germanizacinė politika. Ji buvo nukreipta prieš tautines mažumas. Kultūros veikėjai (pažangioji visuomenės dalis) reagavo opoziciškai. Rėza buvo aktyvus lietuviybės gynėjas. Profesorius uoliai gynė Karaliaučiaus universitete veikusį Lietuvių kalbos seminarą, teikė planus jo reformoms (Citavičiūtė 2004, 107).

Rėzos kovos su germanizacija, nusistatymo prieš lietuvių kalbos išstūmimą iš viešojo gyvenimo Rytų Prūsijoje atgarsiai sklido Didžiojoje Lietuvoje. Lietuvių kalbos puoselėjimo klausimas taip pat rūpėjo Vilniaus universiteto graikų ir lotynų kalbų profesorius, žymaus Lietuvos masono Gottfriedo Ernesto Groddecko (*Gottfried Ernest Groddeck*, 1762–1825) padėjėjui, universiteto bibliotekos adjunktui, Vilniaus masonų ložės nariui Kazimierui Kontrimui (*Kazimier Kontrym*, 1777–1836) (Bučys 2009, 172, 186). 1822 m. gegužės 29 d. Kontrimas tuometiniam universiteto kursoriui Adomui Jurgiui Čartoriskiui (*Adam Jerzy Czartoryski*, 1770–1861) įteikė projektą dėl lietuvių kalbos paskaitų įvedimo Vilniaus universitete. Lietuvių kalbos katedros įsteigimo būtinybę Kontrimas pabrėžė primindamas, jog Karaliaučiaus akademijoje jau keletas šimtmečių veikia Lietuvių kalbos katedra. Dėstyti lietuvių kalbą bibliotekos adjunktas siūlė skirti Leoną Uvainį (*Leon Uwoyń*, 1755–1828), studijavusį Karaliaučiuje ir Varšuvoje. Pastarasis buvo 1817 m. Raseiniuose įsteigtos masonų ložės *Palemonas* narys (Bučys 2009, 177). Siūlyme Kontrimas teigė, jog Uvainis yra eruditas, mokantis senovės kalbas, turintis savo biblioteką, daug dirbantis ir rašantis lietuvių kalbos etimologinį žodyną. Jeigu Uvainis atsisakytų, Kontrimas siūlė pakviesti mokytą vokiečių iš Karaliaučiaus (Žulys 1978, 34, 37, 38 (30–38)). 1825 m. dėl universiteto pertvarkų Literatūros ir laisvųjų menų fakultetas sušaukė posėdį, kuriame dalyvavo fakulteto vadovybė (Merkys 1972, 63). Tarp vadovybės narių būta laisvųjų mūrinių – pro-

fesorius, Vilniaus universiteto adjunktas, masonų ložės *Uolusis lituvis* narys Leonas Borowski (Leon Borowski, 1784–1846) ir Vilniaus universiteto dailės profesorius, minėtos masonų ložės narys Janas Rustemas (Jan Rustem, 1762–1835) (Bučys 2009, 167, 170). Kontrimo teiktam projektui carinė valdžia leidimo nedavė ir planas įvesti lietuvių kalbos paskaitas universitete taip ir liko neįgyvendintas.

Rėzos masoniškas *broliškumas* atsiskleidė bandant tiesti kultūrinį tiltą tarp Mažosios ir Didžiosios Lietuvos. Apie Rėzos užmojus rinkti folklorinę medžiagą ne tik Rytų Prūsijoje, bet ir Didžiojoje Lietuvoje rašė laikraštis *Dziennik Wileński* (Zawadski 1817, 505–506 (473–584)). 1805–1825 m. šį laikraštį spausdino Vilniaus masonų ložių nario Juozapo Zavadskio (Józef Zawadski, 1781–1838) spaustuvė (Bučys 2009, 171). Zavadskis buvo Vilniaus universiteto spaustuvininkas, turėjo savo knygyną. Spaustuvininko paslaugomis dažnai naudojosi masonai (Kiauleikytė 2001, 28–29 (22–32)). Minėtame laikraštyje buvo rašoma, kad Rėza renka tautosakinę medžiagą, užrašinėja senas lietuviškas dainas, planuoja kelionę į Žemaitiją ir Lietuvą. Žinutė laikraštyje atsirado per Grodecką, kuris Rėzai galėjo būti žinomas kaip Vilniaus universiteto prefektas, žymus to meto profesorius, Vilniaus masonų ložės narys (Bučys 2009, 168, 172). 1817 m. Rėza jam parašė laišką ir nusiuntė „Lietuviškos Biblijos istoriją“.⁴

Rėzos ir Johanno Gottfriedo Jordano ryšiai

Masonų *broliškumas*, kaip vienas esminių laisvosios mūrininkijos siekių, pasireiškė per draugijos narių korespondenciją ir vizitacijas. Rėza korespondavo su artimu Kristijono Donelaičio (1714–1780) bičiuliu, Karaliaučiaus universiteto auklėtiniu, intelektualu, žinomu lietuvių raštijos darbuotoju, valdžios paskirtu lietuviškų knygų cenzoriumi, Valtarkiemio parapijos pastoriumi, nuo 1799 m. Karaliaučiaus masonų ložės *Po trimis karūnomis* nariu Johannu Gottfriedu Jordanu (Johann Gottfried Jordan, 1753–1822) (Fischer 1910, 502). 1776–1779 m. Jordanas buvo Įsruties

⁴ Leidinys, kaip dovana Vilniaus universiteto bibliotekai, buvo įregistruotas 1817 m. Universiteto bibliotekoje taip pat buvo saugoma Rėzos rankraštinė „Bažnyčios istorija“, kurios tikslus atsiradimo laikas bibliotekoje nežinomas. 1834 m. rugsėjo 21 d. „Dovanų knygoje Vilniaus universiteto bibliotekai“ ji buvo aprašyta kartu su kitais rankraščiais (žr. Pacevičius 2010, 115, 190).

precentorius, nuo 1779 m. dirbo kunigu Valtarkiemyje, o nuo 1811 m. buvo Galdapės superintendantas.

Valtarkiemio pastorius svarbiu indėliu prisidėjo prie lituanistikos plėtotės. Jis buvo vienas didžiausių Rėzos talkininkų – pagelbėjo rengiant trečiąją Rėzos Biblijos laidą (1816), buvo vienas iš lietuvių liaudies dainų pateikėjų. Tikėtina, kad Jordanas taip pat prisidėjo prie pirmosios Rėzos lietuviškos publikacijos – anonimiškai 1810–1818 m. paskelbtos 300 eilučių Kristijono Gotlybo Milkaus (*Christian Gottlieb Mielcke*, 1733–1807) istorinės poemos „Pilkainis“ (Kaunas 1986, 7). Istoriografijoje aptinkama prielaidų, jog poemą Rėza gavo per Jordaną, kuris, eidamas lietuviškų knygų cenzoriaus pareigas, buvo sukaupęs įvairių su lituanistika susijusių rankraščių (Sidabraitė 2004, 323–324 (316–333)). Jordano dėka Rėzą taip pat pasiekė Donelaičio pasakėčios (Citavičiūtė 2014b, 85) ir „Metų“ rankraščiai. Valtarkiemio pastorius buvo geras Donelaičio bičiulis, todėl galėjo pagelbėti Rėzai renkant biografijos žinias apie Donelaitį (Jovaišas 1969, 131).

Neatmestina prielaida, jog Rėzą ir Jordaną galėjo suvesti masoniškieji ryšiai. Nuo 1785 m. Rėzą globojo Kaukėnų parapijos precentorius, raštinijos darbuotojas Christianas Davidas Wittichas (*Christian David Wittich*, 1751–1824). Kaukėnai, kur mokyklą lankė Rėza (1785–1791 m.), priklausė Pakalnės apskrčiai. Jordanas gyveno ir veikė Įsruties apskrityje. Atidžiau gilinantis į Rėzos ir Jordano ryšį, akivaizdu, jog skiriasi Rėzos ir Jordano studijų metai Karaliaučiaus universitete. Pastarasis Karaliaučiuje studijavo nuo 1769 m., o vėliau grįžo dirbti kunigu į Valtarkiemį. Rėza į universitetą įstojo 1795 m. Po studijų jis liko gyventi ir dirbti Karaliaučiuje. Į Karaliaučiaus masonų draugiją *Po trimis karūnomis* Jordanas įstojo 1799 m. Praėjus metams po Rėzos įstojimo į draugiją (1806 m.), Jordanas Rėzai įteikė Donelaičio „Metų“ rankraštį (1807 m.) (Kaunas 2016, 137).

Rėzos bendradarbiavimas su spaustuvininku Georgu Friedrichu Hartungu

Nuo XVIII a. vidurio žymiausia ir didžiausia lietuviškų knygų leidybos įmonė, turėjusi įvairių privilegijų, buvo Hartungų dinastinė spaustuvė Karaliaučiuje. Spaustuvės atstovai Johannas Heinrichas Hartungas (*Johann Heinrich Hartung*, 1699–1756), Georgas Friedrichas Hartungas (*Georg Friedrich Hartung*, 1782–1849) ir Gottliebas Lebrechtas Hartungas

priklausė masonų draugijai (Fischer 1910, 497; Gerlach 2009, 234–235). Pastarasis Karaliaučiaus ložėje *Po trimis karūnomis* net buvo pasiekęs aukščiausiąjį – *meistro* laipsnį (VUB RS, 36, 40). Hartungų įmonė buvo viena moderniausių spaudos įmonių, sudaryta iš knygų ir periodikos leidyklos, spaustuvės bei knygyno (Kaunas 2016, 138). Jų spaustuvėje buvo išspausdinti svarbūs lituanistiniai Pilypo Ruigio (*Philipp Ruhig*, 1675–1749), Povilo Frydricho Ruigio (*Paul Friedrich Ruhig*, 1725–1781), Kristijono Gotlybo Milkaus, Gotfrydo Ostermejerio (*Gottfried Ostermeyer*, 1716–1800) ir kitų žymių lietuvių raštijos veikėjų darbai. Minėtoje spaustuvėje buvo perspausdinama Danieliaus Kleino (*Daniel Klein*, 1609–1666) maldaknygė ir vėlesnių parengėjų nuolat pildytas giesmynas, įvairi dorovinė ir religinė lietuviška lektūra. Karališkos spaustuvės privilegiją turėjusi akademinė Hartungų spaustuvė (*Hartungsche Hof-und Universitäts-Buchdruckerei*) taip pat spausdino Karaliaučiaus profesorių traktatus (Citavičiūtė 2013, 20 (13–31)). Spaustuvėje buvo išleistos svarbios Rėzos mokslinės studijos, anuomet vadintos pranešimais ar disertacijomis (Petkūnas 2011, 5–19 (1–27)). Įdomu tai, jog 1811 m., Rėzai ginantis vieną iš jo parengtų disertacijų, diskusijos pirmininkas buvo nuo 1781 m. Karaliaučiaus masonų ložei *Po trimis karūnomis* priklausęs vokiečių teologas Johanas Christophas Wedeke (*Johann Christoph Wedeke*, 1755–1815) (Fischer 1910, 531).

Hartungų spaustuvėje taip pat pasirodė reikšmingiausi Rėzos darbai – pirmasis Donelaičio „Metų“ leidimas (1818), rinkinys „Dainos“ (1825), mokslinė studija „Lietuviškos Biblijos istorija“ (1816) ir dviejų dalių veikalas „Filologinės-kritinės pastabos lietuviškai Biblijai: naujojo leidimo lietuviško teksto redagavimo komentarai“ (1816), Ezopo pasakėčios „Aisopas, arba Pasakos“ kartu su pirmąja Donelaičio pasakėčių publikacija (1824). Pastarasis rinkinys susidėjo iš Ezopo ir septynių iš vokiečių kalbos proza verstų pasakėčių. Trys pasakėčios buvo Christiano Fürchtegotto Gellerto (*Christian Fürchtegott Gellert*, 1715–1769), kitos trys buvo verstos iš nenustatytų šaltinių ir viena – vokiečių poeto, pasakėtininko, Leipciogo masonų ložės nario Magnuso Gottfriedo Lichtwerio (*Magnus Gottfried Lichtwer*, 1719–1783) (Gädicke 1818, 314–315).

Rėzos leidybinėje veikloje svarbiausias yra Georgas Friedrichas Hartungas. Pastarasis buvo garbingas Karaliaučiaus inteligentijos atstovas, miesto tarybos narys, perėmęs šeimos spaustuvės verslą ir jam vadovavęs nuo 1817 m. (Weisfert 1975, 88). 1815 m. spaustuvininkas įstojo į Kara-

liaučiaus masonų ložę, todėl iki pasirodant svarbiausiems Rėzos veikalams abu intelektualai jau buvo gerai pažįstami. Hartungas turėjo būti girdėjęs kalbėtojo Rėzos (1816–1819) pranešimus ložės darbų metu. Apie bendradarbiavimą su Hartungu Rėza yra užsiminęs viename iš rašytų laišku vokiečių literatūros klasikui Johannui Wolfgangui von Goethe'ei (*Johann Wolfgang von Goethe*, 1749–1832)⁵. Kreiptis į Goethe Rėzą paskatino noras gauti rekomendaciją rengiamam „Dainų“ rinkiniui. Asmeniškai Rėza Goethe's nepažinojo, į jį kreipėsi per tarpininkus. Stengdamasis užmegzti svarbius liuanistinius ryšius, Rėza tikėjosi platesnės leidinio sklaidos. 1820 m. spalio 14 d. rašytame laiške Rėza Goethe'ei priminė, jog dėmesį į lietuvių liaudies dainas yra atkreipęs „nemirtingasis Kantas, pagyręs jas Milkaus lietuvių kalbos žodyno pratarėse“, taip pat Gottholdas Ephraimas Lessingas (*Gotthold Ephraim Lessing*, 1729–1781) ir Johannas Gottfriedas Herderis (*Johann Gottfried Herder*, 1744–1803). Pastarieji priklausė laisvųjų mūrininkų draugijai (Lenning 1900, 608; Fischer 1910, 499). Rėzai galėjo būti žinoma, jog nuo 1780 m. Goethe taip pat buvo Weimaro masonų ložės narys. Veikiausiai neatsitiktinai, 1820 m. spalio 14 d. Goethe'ei siųstame laiške, Rėza pabrėžė ne tik klasiko meilę literatūrai, bet ir jo didžiadvasišką kilnumą – svarbiausią laisvųjų mūrininkų ideologijos pamatą. Užsiminęs apie lietuvių liaudies dainų rinkinio reikalingumą, Rėza Goethe's prašė, „kad į vokiečių mokslo pasaulį jas įvestų ranka vyro, kurį Vokietija be jokio pataikavimo pavadino poetų kunigaikščiu ir savo literatūros hercogu“. Nesulaukęs jokio atsakymo iš Goethe's, Rėza jam parašė dar vieną laišką. 1826 m. kovo 20 d. rašytame laiške Goethe'ei Rėza teigė, jog „su dideliu vargu pavyko įkalbėti Hartungą tas niekinamas dainas šį kartą išspausdinti savo lėšomis, be honoraro sudarytoji“. Laiške Rėza išreiškė abejonę dėl Hartungo lėšų atgavimo, nes pastarasis esąs tik spaustuvininkas, gerai nenusimanantis knygų prekybos reikaluose. Hartungas ir visa jo dinastinė spaustuvė Goethe'ei galėjo būti žinoma, juolab jog garsieji Hartungų spaustuvininkai buvo Karaliaučiaus masonų ložės *Po trimis karūnomis* nariai.

Hartungo ir Rėzos santykiai buvo *broliški* ir *bičiuliški*. 1825 m. Karaliaučiaus profesorius pagelbėjo Hartungui, kai šis rengė naują informacinį leidinį apie Karaliaučiaus universiteto profesorius ir studentus. Savo

⁵ Straipsnyje naudotasi Rėzos rašytų laišku Goethe'ei vertimo rankraščiais. Dėkoju dr. Liucijai Citavičiūtei už maloniai suteiktą leidimą pasinaudoti vertimo rankraščiais.

spaudinyje apie universitetą Hartungas Rėzą pristatė kaip aukso medalio turėtoją, kariuomenės pamokslininką, rašytoją ir poetą, labai nusipelnusių lietuvių kalbai (Hartung 1825, 70). Dėkingumą Rėzai Hartungas įprasmino savo leidinyje. Knygoje esančioje padėkoje spaustuvinininkas išvardijo leidinio talkininkus, dėkojo jiems už palaikymą ir bendradarbiavimą (Hartung 1825, 5).

Rėzos darbų sklaida

Prie Rėzos lituanistinių darbų iškilimo prisidėjo anonimai, leidinių sklaida ir recenzijos (Citavičiūtė 2014a, 30 (19–51); 2017a, 161 (160–202); 2017b, 150–151 (149–159)). Pirmosios laidos „Metus“ savo turėtosė įmonėse Karaliaučiuje ir Gumbinėje platino Hartungas. Spaustuvinininkas leidinių siekė pristatyti didesnei rinkai. Dalį tiražo jis perdavė žinomai lietuviškų knygų leidėjai Tilžėje – Johanno Heinricho Posto (*Johann Heinrich Post*, 1789–1842) spaustuvei. „Metus“ pardavinėjo ir kiti Prūsijos knygynai. Rėzos leidinių sklaidos ir populiarinimo procese taip pat neapsieita be masoniškųjų atgarsių. Leidiniu prekiaavo garsaus vokiečių knygyninko, bibliografo, leidėjo, Berlyno masonų ložės nario Theodoro Johanno Christiano Friedricho Enslino (*Theodor Johann Christian Friedrich Enslin*, 1787–1851) (*Nachweis...* 1844, 54) knygynas-leidykla Berlyne. Minėtas knygynininkas prisidėjo prie lietuviškų veikalų išleidimo. Po Rėzos mirties komisiniais pagrindais Enslinas išleido Frydricho Kuršaičio (*Friedrich Kurschat*, 1806–1884) parengtą antrąją Rėzos „Dainų“ laidą (1843), vėliau – Kuršaičio „Lietuvių kalbos tyrinėjimo“ antrąją sąsiuvinį „Lietuvių kalbos garsų ir kirčio mokslas“ (1849) (Kaunas 2016, 145). Prie „Metų“ sklaidos prisidėjo ir parengėjas Rėza. Dalį leidinio egzempliorių profesorius išdalijo mokslo įstaigoms, recenzentams, privatiems asmenims (Friedrichui Wilhelmui Christianui Karlui Ferdinandui von Humboldtui (*Friedrich Wilhelm Christian Karl Ferdinand von Humboldt*, 1767–1835), Scheffneriui).

XIX a. susidomėjimas lituanistika buvo juntamas slavų šalyse. Prie Rėzos darbų sklaidos Lenkijoje prisidėjo žymus lenkų poetas, masonų draugijos narys Kazimieras Brodzinskis (*Kazimierz Brodziński*, 1791–1835) (Łempicki 1932, 232 (232–247)) ir lenkų istorikas, taip pat masonas Juozapas Ignotas Kraševskis (*Józef Ignacy Kraszewski*, 1812–1887) (Wotowski 1926, 41). Jovaišas nurodo, jog Brodzinskis domėjosi lietuvių liaudies

poezija ir ją populiarino. Drauge su talkininkais jis išvertė ir paskelbė Rėzos parašytą straipsnį „Apie lietuvių liaudies poeziją“ (Jovaišas 1969b, 44). Lietuvių kalba ir tautosaka taip pat domino Kraševskį, kuris savo leistuose lenkiškuose leidiniuose pateikė nemažai lietuviškų dainų (Jovaišas 1969b, 311). Pastarasis taip pat buvo Rėzos „Dainų“ vertėjas į lenkų kalbą.

Rėzos spaudai parengta Donelaičio poema „Metai“ ir sudarytas liaudies dainų rinkinys sulaukė plataus tarptautinio atgarsio. Palankias recenzijas paskelbė žymiausi Europos literatūriniai laikraščiai. Pirmasis atsiliepimas apie Donelaičio „Metus“ pasirodė 1818 m. Karaliaučiaus karališkojo adresų biuro informaciniame biuletenyje (Citavičiūtė 2014a, 41 (19–51)). Tais pačiais metais Jenos universiteto profesorius Abrahamas Jakobas Penzelis (*Abraham Jakob Penzel*, 1749–1819) paskelbė „Metų“ recenziją⁶. Penzelis buvo garsus vokiečių filologas, kartu su gerai žinomu Karaliaučiaus spaustuviniu, masonų ložės *Po trimis karūnomis* nariu Kanteriu leido laikraštį, domėjosi lituanistika, bičiuliavosi su garsiausiais Karaliaučiaus intelektualais, korespondavo su žinomu raštijos veikėju Ostermejeriu (Gerulaitienė 2008). Rėza ir Penzelis buvo pažįstami asmeniškai. Pažintis užsimezgė per Scheffnerį, kuris bendravo su Penzeliu. Pastarasis į Scheffnerį kreipėsi prašydamas lituanistinių knygų. Scheffneris rekomendavo Rėzą, su kuriuo taip pat buvo gerai pažįstamas – abu priklausė tai pačiai Karaliaučiaus masonų ložei. Į ložę *Po trimis karūnomis* Scheffneris įstojo 1761 m. ir kaip senos masonų grandinės veteranas (*ein Veteran der großen Bundeskette*) draugijai priklausė iki mirties (1820) (Fischer 1910, 257). 1818 m. ložėje vykusio darbo metu Scheffneriui net teko pavaduoti kalbėtojo pareigas tuo metu ėjusį Rėzą. Savo sakytoje kalboje Scheffneris pabrėžė žmogaus tobulinimosi svarbą (*Erkenne dich selbst*) (Fischer 1910, 257). Penzeliui Rėza du kartus (1818 ir 1819 m.) siuntė lituanistinių knygų. Sumą, reikalingą knygų siuntai, Rėzai suteikė Karaliaučiaus universiteto kuratorius, Rytų Prūsijos ir lietuviškų apskričių oberprezidentas, masonų ložės *Po trimis karūnomis* garbės narys⁷ Hansas Jakobas von Auerswaldas (*Hans Jakob von Auerswald*, 1757–1833)⁸. Citavičiūtės teigimu, Rėzos ir Auerswaldo

⁶ Recenzijos vertimą žr. Rėza 2014, 272–277.

⁷ 1818 m. spalio 15 d., po kalbėtojo Rėzos sakytos iškilingos kalbos, ložė *Po trimis karūnomis* garbės nariais paskelbė šešis brolius. Tarp jų buvo Auerswaldas ir Scheffneris (žr. Fischer 1910, 261).

⁸ Antrasis Martyno Liudviko Rėzos laiškas Johannui Georgui Scheffneriui (Rėza 2014, 266).

draugystė galėjo užsimegzti 1807 m. Karaliaučiaus universitete, Rėzai ginant disertaciją apie Kantą. Neatmetama prielaida, jog minimi asmenys galėjo būti pažįstami ir anksčiau. Į Karaliaučiaus masonų ložę Rėza įstojo 1806 m., o Auerswaldas šios ložės narys buvo nuo 1780 m. Nors Rėza ir Auerswaldas priklausė tai pačiai masonų ložei, kuri skatino narių tarpusavio broliškumą, tarp šių intelektualų veikiausiai neišvengta ir įtampos. 1809 m. Auerswaldas ministerijai Berlyne teikė pasiūlymus dėl Karaliaučiaus universiteto reformų būtinybės. Jo požiūris į lietuvių kalbos išsaugojimą nebuvo palankus. Karaliaučiaus universiteto kuratorius pabrėžė Lietuvos integravimo į vokiškąją Prūsiją klausimą, o kunigus ir mokytojus lietuvių kalbos mokyti ragino tik tol, kol ji visai išnyks (Citavičiūtė 2004, 105, 109, 124).

1825 m. recenzija apie „Dainų“ rinkinį pasirodė Hartungo leistame vokiškame laikraštyje. Atsiliepiame, kurio autorius nenustatytas, palankiai vertintas knygos pasirodymas, pabrėžtas teigiamas žymiausio Švietimo epochos vokiečių literatūros kūrėjo Lessingo, atkreipusio dėmesį į lietuvių liaudies dainas, požiūris⁹. Apie Rėzos liaudies dainų rinkinį recenzijų pasirodė 1826 m. Tais metais Gettingeno laikraštyje atsiliepiamą paskelbė garsus vokiečių filologas Jacobas Grimmas (*Jacob Grimm*, 1785–1863)¹⁰. Recenzijos buvo skelbiamos vokiečių (Berlyno), austrų mokslo žurnaluose (Citavičiūtė 2017b, 152 (149–159))¹¹. 1827 m. Štutgarto žurnale recenziją išspausdino Goethe¹². Tais pačiais metais atsiliepiamų pasirodė Leipcigo literatūrinuose laikraščiuose¹³. Citavičiūtė daro prielaidą, jog vienos recenzijos, pasirodžiusios Leipcigo laikraštyje, autorius galėjo būti garsus vokiečių rašytojas, visuomenės veikėjas, nuo 1814 m. Karaliaučiaus masonų ložei *Po trimis karūnomis* priklausęs Augustas Friedrichas Ferdinandas von Kotzebue (*August Friedrich Ferdinand von Kotzebue*, 1761–1819) (Fischer 1910, 505; Citavičiūtė 2017b, 156 (149–159)).

⁹ Recenzijos vertimą žr. Kaunas 1993, 134.

¹⁰ Recenzijos vertimą žr. Rėza 2014, 278–279.

¹¹ Recenzijų vertimus žr.: Citavičiūtė 2017a, 162 (160–202); Citavičiūtė 2017a, 175 (160–202).

¹² Recenzijos vertimą žr. Jovaišas 1969, 362 (299–365).

¹³ Recenzijos vertimą žr. Citavičiūtė 2017a, 183, 186 (160–202).

Išvados

Studijų metai yra vienas esminių asmenybės formavimosi periodų. Karaliaučiaus universiteto dėstytojai, darę Rėzai bene didžiausią įtaką (Johannas Ernstas Schultzas, Christianas Jakobas Krausas, Immanuelis Kantas), priklausė masonų draugijai arba buvo su ja artimai susiję. Intelektualinis Karaliaučiaus universiteto elitą priklausė organizacijai, kurios tikslas buvo nuolatinis moralinis tobulėjimas, švietimo svarbos ir humanistinių idėjų akcentavimas, dvasinių vertybių ugdymas. Neatmestina prielaida, kad šie dėstytojai galėjo paskatinti Rėzos sprendimą priklausyti Karaliaučiaus laisviesiems mūrininkams, deklaravusiems moralines normas, mokslą ir lavinimąsi laikiusiems vienu svarbiausių dalykų. Tai galėjo būti nulemta dar studijų metais suformuotos pasaulėžiūros.

Priklausymas draugijai skatino Rėzos mokslinius interesus, taip pat sudarė palankias sąlygas rengti ir leisti svarbiausius lituanistinius veikalus – pirmąjį Donelaičio „Metų“ leidimą (1818), rinkinį „Dainos“ (1825), Ezopo pasakėčias „Aisopas, arba Pasakos“ kartu su pirmąja Donelaičio pasakėčių publikacija (1824). Priklausymas masonų draugijai Rėzai buvo palankus dėl leidybinių tikslų ir savišvietos.

Rėza laisvųjų mūrininkų draugijai priklausė 35 metus (nuo 1806 m. iki mirties 1841 m., t. y. daugiau nei pusę savo gyvenimo). 1816–1819 m. Rėza draugijoje buvo kalbėtojas. Jo skaityti pranešimai Karaliaučiaus masonų ložės *Po trimis karūnomis* darbų metu rodo, kad Rėza draugiją laikė tobulumo viršūne.

Masonų draugijoje įgytos pažintys padėjo Rėzai rasti pagalbininkų ir talkininkų (Johannas Gottfriedas Jordanas, Georgas Friedrichas Hartungas, Johannas Georgas Scheffneris, Abrahamas Jakobas Penzelis) literatūriniam užmojams įgyvendinti. Rėzos pažintis ir ryšiai su garsiausiu jo talkininku, tai pačiai Karaliaučiaus masonų ložei priklausiusiu Jordanu galėjo užsimegztį masonų draugijos dėka. Į Karaliaučiaus ložę Jordanas įstojo 1799 m., Rėza laisvųjų mūrininkų draugijos nariu tapo 1806 m. Jordanas talkininkavo Rėzai rengiant trečiąjį Biblijos leidimą (1816 m.), buvo vienas iš Rėzos folkloristinės veiklos pagalbininkų rengiant rinkinį „Dainos“ (1825 m.). Jordano dėka Rėzą pasiekė Donelaičio pasakėčios ir „Metų“ rankraščiai (1807 m.). Taip pat Valtarkiemio pastorius pagelbėjo Rėzai renkant biografijos žinias apie Donelaitį. Be abejonės, tiek Rėzą, tiek Jordaną vienijo masonų draugijos idėjos, švietimo svarbos siekiai.

Georgo Friedricho Hartungo, priklausiusio Karaliaučiaus ložei *Po trimis karūnomis*, spaustuvėje Karaliaučiuje buvo išspausdinta didžioji dalis Rėzos parengtų svarbiausių leidinių – pirmasis Donelaičio „Metų“ leidimas (1818), rinkinys „Dainos“ (1825), Ezopo pasakėčios „Aisopas, arba Pasakos“ kartu su pirmąja Donelaičio pasakėčių publikacija (1824). Dinastinėje Hartungų spaustuvėje, kurios atstovai buvo Karaliaučiaus laisvieji mūrininkai, pasirodė visi pagrindiniai Rėzos veikalai.

Rėzos lituanistinės veiklos masoniškų atgarsių aptinkama ir ryšiuose su Didžiąja Lietuva. Jo kovos su germanizacija ir lietuvių kalbos išstūmimo iš viešojo gyvenimo klausimas rūpėjo Vilniaus universiteto intelektualams, taip pat masonų draugijai priklausiusiems Gottfriedui Ernestui Grodeckui, Kazimierui Kontrimui. Rėza turėjo užmojų rinkti folklorinę medžiagą ne tik Rytų Prūsijoje, bet ir Didžiojoje Lietuvoje. Apie Rėzos tautosakos rinkimo planus rašė Vilniaus masonų ložėms priklausiusio Juozapo Zavadskio 1805–1825 m. leistas laikraštis *Dziennik Wileński*, kuriame informacija atsirado per masonams priklausiusį Vilniaus universiteto profesorį Grodecką.

Populiarinant Rėzos išleistus darbus, svarbų vaidmenį suvaidino anonasai, platinimas ir recenzijos ne tik Vokietijoje, bet ir kaimyninėse valstybėse. Masonų draugijoje užmegzti ryšiai veikiausiai padėjo Rėzai vykdant parengtų lituanistinių leidinių sklaidą. Spaudinius Gumbinėje ir Karaliaučiuje platino Karaliaučiaus masonams priklausęs Hartungas. Rėzos parengtus „Metus“ Berlyne pardavinėjo Berlyno ložei priklausiusio masono Theodoro Johanno Christiano Friedricho Enslino knygynas. Prie Rėzos darbų sklaidos prisidėjo Lenkijos raštijos veikėjai, masonai Kazimieras Brodzinskis ir Juozapas Ignotas Kraševskis, skelbę ir populiarinę Rėzos darbus Lenkijoje. Žymiausiuose Europos literatūrinuose laikraščiuose pasirodė palankių recenzijų apie Rėzos išleistus darbus. Dalis recenzentų priklausė masonams (Johannas Wolfgangas von Goethe, Augustas Friedrichas Ferdinandas von Kotzebue). Laisvųjų mūrininkų draugijai priklausiusio Scheffnerio dėka Rėza užmezgė ryšius su Penzeliu. Pastarasis parašė „Metų“ recenziją.

Literatūra

Bučys 2009 – Žygyntas Bučys. *Masonai Lietuvoje: XVIII a. pabaiga–XIX a. pradžia*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.

- Citavičiūtė 2004 – Liucija Citavičiūtė. *Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras: istorija ir reikšmė lietuvių kultūrai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Citavičiūtė 2013 – Liucija Citavičiūtė. *Žvilgsnis į nežinomą Rėzos kūrybinio palikimo dalį*. In: Rėza M. L. *Raštai*, t. II, sud. L. Citavičiūtė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 13–31.
- Citavičiūtė 2014a – Liucija Citavičiūtė. Martynas Liudvikas Rėza – pirmasis Kristijono Donelaičio kūrybos publikuotojas. In: Rėza M. L. *Raštai*, t. IV, sud. L. Citavičiūtė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 19–51.
- Citavičiūtė 2014b – Liucija Citavičiūtė. Pirmoji lietuvių literatūros antologija „Aisopas, arba Pasakos“. In: Rėza M. L. *Raštai*, t. IV, sud. L. Citavičiūtė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Citavičiūtė 2017a – Liucija Citavičiūtė. Nežinomos recenzijos ir anonsai M. L. Rėzos lietuvių dainų rinkiniui *Dainos oder Litthauische Volkslieder*. In: *Tautosakos darbai*, t. 54. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 160–202.
- Citavičiūtė 2017b – Liucija Citavičiūtė. Vokiečių ir lenkų recenzentų žvilgsnis į M. L. Rėzos parengtą lietuvių dainų rinkinį *Dainos* (1825). In: *Tautosakos darbai*, t. 54. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 149–159.
- Liucija Citavičiūtė. *M. L. Rėzos rašytų laiškų (1820 ir 1826) vertimo rankraščiai*.
- Dotzauer 1989 – Winfried Dotzauer. Freimaurergesellschaften im Rheingebiet. Die Anfänge der freimaurerei im Westen des Alten Reiches. In: Reinalter H. *Freimaurer und Geheimbünde im 18. Jahrhundert in Mitteleuropa*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 140–176.
- Fischer 1910 – Richard Fischer. *1760–1910. Geschichte der Johannisloge Zu den drei Kronen Or. Königsberg i. Pr. Zur 150jährigen Gedenkfeier*. Königsberg i. Pr.: Als Manuskript gedruckt.
- Gädicke 1818 – Johann Christian Gädicke. *Freimaurer-Lexicon, nach vieljährigen Erfahrungen und den besten Hilfsmitteln ausgearbeitet*. Berlin: Gebrüder Gädicke.
- Gerlach 2009 – Karlheinz Gerlach. *Die Freimaurer im Alten Preußen 1738–1806. Die Logen in Pommern, Preußen und Schlesien*. Innsbruck: Studienverlag.
- Gerlach 2014 – Karlheinz Gerlach. *Die Freimaurer im Alten Preußen 1738–1806. Die Logen in Berlin*. Innsbruck: Studienverlag.
- Gerulaitienė 2008 – Vilija Gerulaitienė. Abraham Jakob Penzel und sein Interesse an der litauischen Literatur in Ostpreußen. *Annaberger Annalen*, nr. 8. Prieiga internetu: <http://annaberger-annalen.de/jahrbuch/2000/Annaberg%20Nr.8%20Kap7.pdf> [žiūrėta 2018 08 30].
- Gysi 1958 – Klaus Gysi. *Erläuterungen zur Deutschen Literatur. Aufklärung*. Berlin: Volk und Wissen.
- Hartung 1825 – George Friedrich Hartung. *Akademisches Erinnerungs-Buch für die welche in den Jahren 1787 bis 1817 die Königsberger Universität bezogen haben*. Königsberg: Hartungschens Hofbuchdruckerei.
- Hieber 1897 – Otto Hieber. *Geschichte der Vereinigten Johannis-Loge zum Totenkopf und Phönix zu Königsberg i. Pr.* Im selbst Verlage des Verfassers.
- Hof 1996 – Ulrich Im Hof. *Švietimo epochos Europa*. Vilnius: Baltos lankos.
- Jovaišas 1969a – Albinas Jovaišas. Lietuvių literatūrinių ryšių raida XIX a. pradžioje. In: *Literatūra ir kalba*, t. 10. Vilnius: Vaga, 299–365.
- Jovaišas 1969b – Albinas Jovaišas. *Liudvikas Rėza*. Vilnius: Vaga.
- Kaunas 1986 – Domas Kaunas. *Kaip qžuols drūts prie Nemunėlio*. Vilnius: Vaga.

- Kaunas 1993 – Domas Kaunas. *Donelaičio žemės knygiai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Kaunas 2016 – Domas Kaunas. *Kristijono Donelaičio atminties paveldas*. Vilnius: Akademine leidyba.
- Kiauleikytė 2001 – Laima Kiauleikytė. *XVIII–XIX a. sandūros Lietuvos masonų muzikos kultūra*. In: *Menotyra*, nr. 3 (24), 22–32.
- Kiauleikytė 2003 – Laima Kiauleikytė. *Freimaurerlied* atgarsiai L. G. Rėzos (1776–1840) kūryboje. In: *Kultūrologija*, t. 10. Vilnius, 126–143.
- Krollmann 1974 – Christian Krollmann. *Altpreußische Biographie*. Band I. Marburg / Lahn: N. G. Elwert.
- Łempicki 1932 – Stanisław Malachowski Łempicki. Wolnomularskie utwory Brodzińskiego. In: *Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej*, t. 29, nr. 1/4. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk, 232–247.
- Lenning 1900 – C. Lenning. *Allgemeines Handbuch der Freimaurerei. Erster Band, A–L*. Leipzig: Max Hesse.
- Lenning 1901 – C. Lenning. *Allgemeines Handbuch der Freimaurerei*. Bd. 2. Leipzig: M. Hesse's Verlag.
- Manthey 2006 – Jürgen Manthey. *Königsberg. Geschichte einer Weltbürgerrepublik*. München: Deutscher Taschenbuch.
- Merkys 1972 – Vytautas Merkys. *Simonas Daukantas*. Vilnius: Vaga.
- Nachweis... 1844 – Nachweis der Grossen Landesloge der Freimaurer von Deutschland zu Berlin für das Jahr 1844 und 1845, enthaltend den Bestand derselben am 24. Juni 1844: Angabe der zu eben dieser Zeit unter ihrem grossen Hammer arbeitenden Provinzial-Logen und deren Beamten, der von ihr gegründeten und berechtigten St. Andreas- und St. Johannis-Logen und der Freimaurer-Logen, mit welchen sie in Bezechung und Briefwechsel steht*. Berlin: Dicterischen Buchdruckerei (E. S. Mittler).
- Pacevičius 2010 – Arvydas Pacevičius. *Pamirštoji mecenatystė 1792–1832. Dovanų Vilniaus universiteto bibliotekai knyga*. Vilnius: Dabaexpo.
- Petkūnas 2011 – Darius Petkūnas. Kunigas ir teologas Martynas Liudvikas Rėza. In: Rėza M. L. *Raštai*, t. I. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1–27.
- Reinalter 1989 – Helmut Reinalter. Einleitung. Zur Aufgabenstellung der gegenwärtigen Freimaurerforschung. In: Reinalter H. *Freimaurer und Geheimbünde im 19. und 20. Jahrhundert in Mitteleuropa*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 9–35.
- Reinalter 1989 – Helmut Reinalter. *Freimaurer und Geheimbünde im 18. Jahrhundert in Mitteleuropa*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Rėza 2000 – Martynas Liudvikas Rėza. *Žinios ir pastabos apie 1813 ir 1814 metų karo žygius iš vieno Prūsijos armijos kapeliono dienoraščio*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Rėza 2011 – Martynas Liudvikas Rėza. *Raštai*, t. I, sud. L. Citavičiūtė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Rėza 2013 – Martynas Liudvikas Rėza. *Raštai*, t. II, sud. L. Citavičiūtė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Rėza 2014 – Martynas Liudvikas Rėza. *Raštai*, t. IV, sud. L. Citavičiūtė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Schneiders 1997 – Werner Schneiders. *Das Zeitalter der Aufklärung*. München: C. H. Beck.

- Schubert 1855 – Friedrich Wilhelm Schubert. Aus dem Jahresberichte der Königl. Deutschen Gesellschaft zu Königsberg für d. J. 1854. In: Koch W. *Neue preussische Provinzialblätter*, Band. VII. Königsberg: E. J. Dalkowski, 241–336.
- Sidabraitė 2004 – Žvainta Sidabraitė. Kristijono Gotlybo Milkaus rankraščiai Lietuvoje. In: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 17. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 316–333.
- Skomskienė 2010 – Irena Skomskienė. Masonybės įtaka Liudviko Rėzos asmenybei ir kūrybai. In: *Mokslo Lietuva*, nr. 16, 17. Prieiga internetu: <http://mokslasplus.lt/mokslo-lietuva/2006-2011/node/3020.html>, <http://mokslasplus.lt/mokslo-lietuva/2006-2011/node/3056.html> [žiūrėta 2018 08 30].
- Strakauskaitė 2007 – Nijolė Strakauskaitė. Martynas Liudvikas Rėza tautinio ir lokalinio identiteto fone. In: *Martynas Liudvikas Rėza: epochų atspindžiai*, sud. N. Strakauskaitė, S. Pocytė. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 66–84.
- Tohvri 2012 – Epi Tohvri. Judėjimas „Pažinimo šviesos sklaida“ ir jo įtaka Tartu universiteto simbolikai XIX a. pradžioje. In: *Laisvoji mūrininkija pasaulyje ir Lietuvoje: idėjos, istorija, asmenybės*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 93–101.
- Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (VUB RS), f. 72, b. 894.
- Zawadski 1817 – Józef Zawadski. *Dziennik Wileński*, nr. 35. Wilno: J. Zawadski, 473–584.
- Žulys 1978 – Vladas Žulys. *Senasis universitetas ir liuviių kalba*. In: *Mūsų kalba*, nr. 6, 30–38.
- Weisfert 1975 – Julius Nicolaus Weisfert. *Lexikon für Königsberg und Ostpreussen*. Hildenheim, New York: Georg Olms.
- Wotowski 1926 – Stanisław Antoni Wotowski. *Tajemnice masonerji i masonów*. Warszawa: Wydawnictwo Księgarni F. Korna.

Kotryna Rekašiūtė

SOME ASPECTS OF THE MASONIC RELATIONS OF MARTIN LUDWIG RHESA'S AND HIS LITHUANIAN ACTIVITIES

Summary

Since the eighteenth century, it would be useful to draw attention to the so-called Freemasonry movement which has intensified and expanded in Europe at that time. Characterized by the freedom of thought and culture, as well as the abundance of ideas, the Age of Enlightenment influenced the mentality of the educated intellectuals in the eighteenth–nineteenth centuries. Therefore, it is only natural that quite a large number of participants in the Lithuanian cultural and other activities were members of different Masonic organizations.

All the activities of the lodges of the East Prussia were based on the dissemination of educational ideas and the pursuit of excellence. By promoting the moral development of people, Masons regarded education as one of their main goals. The most famous and the oldest Masonic lodge of Königsberg was *Zu den drei Krönen*. Of course, until 1806 about 1520 members belonged to the East Prussia Masonic lodges. Professors were especially involved in Freemasonry activities. Among them was a well-known representative of the Lithuanian culture in Lithuania, Professor of the University of Königsberg, writer and cultural figure – Martynas Liudvikas Rėza. Rėza belonged to the Masonic movement for 35 years. Carefully going into the professors' Lithuanian activities, the aspect of Rėza's Masonry is important. Lecturers and Professors from the University of Königsberg who have probably influenced Rėza (Johann Ernst Schultz, Christian Jakob Kraus, Immanuel Kant), belonged to the Masonic Society or were closely associated with it. Masonic echoes are found in Rėza's publishing activities, correspondence and in relationships with well-known scholars and writers (Johann Gottfried Jordan, Georg Friedrich Hartung, Johann Georg Scheffner and others). Probably the membership of the Society encouraged Rėza's scientific interests. It also provided favorable conditions for the preparation and release of the most important Lithuanian publications. The Masonic echoes of Rėza's Lithuanian activities are also found in relations with University of Vilnius (Gottfried Ernest Groddeck, Kazimier Kontrym). Relationships established in the Masonic Society have probably helped Rėza prepared important Lithuanian publications.